

Ketefete: úvahy o jednom hapax legomenon

LUBOR KRÁLIK

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i.

Abstract: The author discusses the word *ketefete* attested in a collection of historical legends from the Central Slovakian region of Turiec (hapax legomenon with unclear meaning used in a culinary context). The word seems to be of Hungarian origin, cf. Hungarian *kötyfötöl* “to mix, stir; to cook badly (without knowledge, in a hurry, while combining all kinds of ingredients, etc.)” (probably onomatopoeic). In the author’s opinion, it may be either a loanword from an unattested Hungarian **kötyföt* (supposed nominal back-formation from *kötyfötöl*) or a back-formation from an assumed Slovak verb **ket’fetelovat’* (< Hungarian *kötyfötöl*). In Slovak, the noun *ketefete* (with unclear morphological attributes: indeclinable neuter noun? plural form of a masculine **ketefet’*?) was probably modified phonetically on the model of reduplicative words.

Keywords: Slovak language, etymology, interpretation of hapax legomena, Hungarian loanwords in Slovak

1. Pani A. M. sa obrátila na jazykovú poradňu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV so zaujímavou otázkou: „Pri čítaní Turčianskych povestí od Jozefa Tatára (Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2012, s. 34) som narazila na slovo, ktorému nerozumiem. Hľadala som ho aj v slovníku v závere knihy, aj v slovníkoch, aj na googli, radila som sa s kolegami a pod. a nik mi nevie poradiť. Preto sa obraciam na Vás. Ide o slovo *ketefete*. Použitie je v nasledujúcej vete: *Možno dorábali pečené kohúty, koštovali omáčky, možno kyslé pod sladké a po vrchu ketefete dávali.*“

Hneď na úvod možno konštatovať, že doklady na tento výraz sa nenachádzajú ani v lexikálnych kartotékach a ďalších prameňoch k slovnej zásobe staršej slovenčiny a slovenských nárečí, ktoré sú dostupné v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV.¹ Zdá sa teda, že v prípade slova *ketefete* ide o tzv. hapax

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0114/22 Slovník slovenských nárečí IV.

¹ Za prácu vykonanú pri hľadaní príslušného lexikálneho materiálu úprimne ďakujeme pracovníčke jazykovej poradne J. Páleníkovej.

legomenon, t. j. o „slovo doložené v texte jediným, a preto nedostatočným dokladom, ktorý ho neumožňuje poznať“ (Slovník súčasného slovenského jazyka H – L, 2011, s. 49).¹

Ruská etymologička Ž. Ž. Varbotová, ktorá sa novšie zaoberala všeobecnými otázkami súvisiacimi s filologickou a lingvistickou analýzou takéhoto lexikálneho materiálu, upozorňuje, že pri práci s hapax legomena „treba počítať s ich filologickou nedôveryhodnosťou“ (Varbot, 2012 a, s. 190), pričom „jediný doklad na slovo... predovšetkým vzbudzuje podozrenie, že zápis nie je korektný, resp. bol chybné prečítaný, a vedie k pokusom o konjektúru..., a ešte zraniteľnejšia je pozícia etymológa, ktorý sa odvážil predložiť výklad pôvodu hapax legomenon“ (Varbot, 2012 b, s. 192). Plne si uvedomujúc tieto okolnosti – a z nich vyplývajúcu vysokú mieru hypotetickosti našej ďalšej analýzy –, považujeme za možné prezentovať na tomto mieste nasledujúce úvahy.

2. Kontext, v ktorom bolo použité slovo *ketefete* (porov. vyššie), naznačuje, že ide o výraz z kulinárskej oblasti; na základe citovaného textového fragmentu nie je, žiaľ, možné určiť jeho presný význam, resp. jednoznačne identifikovať ním označovanú reáliu.

Dostatočne jasná nie je ani forma analyzovaného slova. Na základe zápisu *ketefete* sa nedá určiť, či ide o výraz vyslovovaný s mäkkým *t* (v pozícii pred samohláskou *e* ide o výslovnosť očakávanú v spisovnom jazyku, ako aj v turčianskych nárečiach, odkiaľ slovo môže pochádzať vzhľadom na charakter prameňa, v ktorom sa objavuje) alebo s tvrdým *t*, ktoré by eventuálne signalizovalo jeho nedomáci pôvod. Z morfológického hľadiska môže byť *ketefete* nesklonným substantívom stredného rodu; nedá sa však zrejme celkom vylúčiť ani predpoklad, že tu ide o tvar akuz. pl. od **ketefet*, čo by bolo podstatné meno mužského rodu, skloňované – vzhľadom na mäkké zakončenie – podľa vzoru *stroj*.

Ako cenný impulz pre ďalšie úvahy o slove *ketefete* môže nepochybne poslúžiť hlásková blízkosť substantíva *ketefete* a maďarského slovesa *kötyfötöl* „1. miešať; 2. zle variť“, ktoré uvádza akademický Nový slovník

¹ Pomenovanie *hapax legomenon* je prevzaté z gr. ἄπαξ λεγόμενον, doslova „jedenkrát hovorené“; od gr. *hapax* (ἄπαξ) „raz, jedenkrát“ a *legomenos* (λεγόμενος) „hovorený“, čo je prídavné príslovie od gr. *legō* (λέγω) „rozprávam, hovorím, vravím“.

maďarských nárečí (Új magyar tájszótár 3, 1992, s. 577).² Dodajme, že pri výklade druhého významu maďarského slova bolo v citovanom prameni použité – okrem spojenia *rosszul főz* (doslova „zle variť“) – aj sloveso *kotyvaszt*, majúce podľa Výkladového slovníka maďarského jazyka význam „(o jedle) variť, pripravovať bez znalosti alebo narychlo, nedbanlivo, zmiešavajúc rôzne veci“ a často používané ako pejoratívum (porov. A magyar nyelv értelmező szótára 4, 1961, s. 356).

3. Ako však dospieť od maď. *kötyfötöl* k slk. *ketefete*?

Skôr ako sa pokúsime odpovedať na túto otázku, považujeme za potrebné zmieniť sa o etymologickej problematike maďarského slova. Historicko-etymologický slovník maďarského jazyka uvádza maď. *kötyfötöl* v hesle *kotyvaszt* medzi významovo blízkymi, ale formálne odlišnými nárečovými slovesami, ktoré etymologicky súvisia so slovesom *kotyvaszt* ako výrazom zvukomalebného pôvodu (porov. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 2, 1970, s. 597). Z toho vyplýva, že sloveso *kötyfötöl* najskôr zrejme označovalo zvuk vznikajúci pri miešaní nejakej substancie; druhotne sa mohlo preniesť i na miešanie sprevádzané zvukom, resp. na miešanie vo všeobecnosti (t. j. došlo tu k rozšíreniu významu, resp. k zániku pôvodného sémantického komponentu „sprievodný zvuk“).

Zo slovotvorného hľadiska môže sloveso *kötyfötöl* pripúšťať členenie *kötyföt-öl*, t. j. išlo by o slovesnú odvodeninu s príponou *-öl* – k derivácii porov. napr. maď. *döf* „bodať; klat’ (rohami)“: *döf-öl* „klat’ (rohami); vrázať (ostrý predmet); strkať“ (porov. Majtinskaja, 1959, s. 116).

Nie je jasné, či na základe slovesa *kötyfötöl* mohlo v maďarčine vzniknúť – ako tzv. spätná bezpríponová odvodenina – substantívum **kötyföt* vo význame „miešanie; zlé varenie (aj so zmiešavaním rôznych potravín a pod.)“; v dostupnej literatúre sa nám naň nepodarilo nájsť nijaké doklady. Pokiaľ takýto výraz v maďarčine existoval, mohol byť prevzatý do slovenčiny v podobe **keťfet*, t. j. s nahradením maďarskej samohlásky *ö*, ktorú slovenčina nepozná, samohláskou *e* – porov. slovenské hungarizmy³ typu dial.

² Vo význame č. 1 s dokladmi z miest Balmazújváros a Debrecín (ako súčasť slovej zásoby debrecínskeho mestského jazyka novšie zachytáva toto sloveso – bez uvedenia ďalších významov – i Kálnási, 2005, s. 499); vo význame č. 2 z obce Salonta (maď. Nagyszalonta) v Rumunsku.

³ K hungarizmom uvádzaným na tomto mieste i ďalej v texte porov. príslušné heslá v slovníku L. Rocchiho (1999 – 2010).

kedmen „dlhý plášť bez rukávov, kepeň“ < maď. *ködmön* „id.“, hist., dial. *kelčik* „trovy, výdavky“ < maď. *költség* „id.“, hist. *ketieš* „krútená, spletaná ozdobná šnúra; zväzok, viazanica“ < maď. *kötés* „viazanie; čo je zviazané“ a i. Pôvodné **ketfet* (z morfológického hľadiska zrejme maskulínium) mohlo byť modifikované na **ketfet'*; jeho plurál **ketfete* mohol azda poslúžiť aj ako východisko pre vznik formy **ket'efete*, v dnešnej grafike *ketefete* – príslušné nepravidelné formálne obmeny by sa dali vysvetliť napodobnením štruktúry reduplikovaných výrazov, ktoré podľa typológie rozpracovanej J. Sokolovou (2016, s. 256 n.) patria k apozičnému typu lexikálnej reduplikácie, konkrétne k tzv. konsonantickým reduplikátom či echovým slovám (*trma-vrma* a pod.), kde „sa uplatňuje rytmizačný princíp“ (s. 260); mohli byť azda motivované aj pravdepodobnou expresívnosťou sémantiky slova.

Nie je však vylúčená ani alternatívna interpretácia analyzovaného slovenského výrazu. V jej zmysle mohlo substantívum *ketefete* vzniknúť až v slovenčine, a to na základe nedoloženého slovesa **ket'fetelovať* ako možného prevzatia z maď. *kötyfötöl* – k prípone *-ovať* v slovesách maďarského pôvodu porov. *banovať* < maď. *bán* „ľutovať“, slk. *mulatovať* < maď. *mulat* „veseliť sa“, hist., dial. *engedovať* „odpúšťať“ < maď. *enged* „dovoľovať; odpúšťať“ a pod. Takýto výklad implikuje deriváciu typu **ket'fetelovať* (resp. **ket'fet'elovať*, s novším zmäkčením pôvodného tvrdého *t* sprevádzajúcim fonetickú adaptáciu slova v slovenčine) > **ket'fet'(e)* > *ketefete*.

4. Pokiaľ ide o sémantickú stránku slova *ketefete*, v zmysle uvedenej etymologickej interpretácie možno preň predpokladať východiskový slovo-tvorný význam „miešanie“, resp. „zlé varenie“, zodpovedajúci sémantike maď. *kötyfötöl* (porov. vyššie). Konkrétny lexikálny význam slk. *ketefete* v citovanom doklade zostáva nejasný – išlo tu o akési „miešanie“ v zmysle zlého varenia spočívajúceho v nevhodnom zmiešavaní či kombinovaní rôznych zložiek a pod. alebo azda skôr o výsledok miešania v podobe prímеси, resp. akejsi prísady pridávanej „po vrchu“, t. j. na povrch iných jedál?

Ak je naša úvaha správna, znamená to, že i slovo *ketefete* patrí do skupiny slovenských hungarizmov, ktoré označujú rôzne reálie z kulinárskej oblasti (porov. *čalamáda*, *guláš*, *hurka*, *lečo*, *paprikáš*, *perkelt* a i., patriace aj do spisovného jazyka; k ďalšiemu historickému a nárečovému materiálu porov. už Hauptová, 1959, s. 526) a zároveň reflektujú príslušný aspekt dlhodobých slovensko-maďarských jazykových a kultúrnych kontaktov. O otvorenosti

sémantického poľa „jedlo a pitie“ voči preberaniu pomenovaní z cudzích jazykov porov. – v širších typologických súvislostiach – novšie napr. Tadmor (2009, s. 64).

Potvrdiť či korigovať predloženú interpretačnú hypotézu bude nepochybne možné až po zistení eventuálnych ďalších dokladov na analyzovaný výraz, ktoré by dovolili spresniť jeho významovú, resp. i formálnu charakteristiku (prípadné fonetické varianty a pod.). V takom prípade už slovo *ketefete* prestane byť hapax legomenon.⁴

LITERATÚRA

A magyar nyelv értelmező szótára. 4 (Ki – Mi). Ed. Géza Bárczi et al. Budapest: Akadémiai Kiadó 1961. 1 347 s.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 2 (H – Ó). Ed. Loránd Benkő. Budapest: Akadémiai Kiadó 1970. 1 108 s.

HAUPTOVÁ, Zoe: Významové skupiny maďarských slov prejatých do slovenštiny. In: *Slavia*, 1959, roč. 28, s. 519 – 532.

KÁLNÁSI, Árpád: Debreceni cívis szótár. (A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai. 83.) Debrecen: Debreceni Egyetem 2005. 830 s.

MAJTINSKAJA, Klara Jevgenievna: Vengerskij jazyk. Časť II. Grammaticeskoje slovoobrazovanie. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR 1959. 227 s.

NIEVERGELT, Andreas – GLASER, Elvira: Hapax legomena in den althochdeutschen Griffelglossen. In: „dat ih dir it nu bi huldi gibu“. Linguistische, germanistische und indogermanistische Studien Rosemarie Lühr gewidmet. Ed. Sergio Neri et al. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag 2016, s. 317 – 333.

ROCCHI, Luciano: Hungarian Loanwords in the Slovak Language. Trieste: Università di Trieste 1999 – 2010. 3 zv.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Ved. red. Alexandra Jarošová – Klára Buzássyová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2011. 1 087 s.

SOKOLOVÁ, Jana: Lexikálna reduplikácia a slovenčina. In: *Jazykovedný časopis*, 2016, roč. 67, č. 3, s. 247 – 271.

TADMOR, Uri: Loanwords in the world's languages: Findings and results. In: *Loanwords in the World's Languages. A Comparative Handbook*. Eds. Martin Haspelmath – Uri Tadmor. Berlin: De Gruyter Mouton 2009, s. 55 – 75.

⁴ Porov. k tomu i nasledujúce konštatovanie, vzťahujúce sa na lexiku starej hornej nemčiny: „V súlade so stavom výskumu sa inventár hapax legomena neustále mení. Vďaka novým objavom sa môže rozširovať, zároveň však aj redukovat', ak nové objavy odhalia ‚dis legomena‘ [gr. *dis* (dŕc) ‚dvakrát‘ – L. K.]. Druhé a ďalšie doklady sú pre hodnotenie nateraz jednorazových hapax legomena veľmi cenné, najmä pokiaľ ide o ich jazykovú realnosť a ich výskyt v priestore a čase“ (Nievergelt – Glaser, 2016, s. 319).

Új magyar tájszótár. 3 (K – M). Ed. Éva B. Lőrinczy. Budapest: Akadémiai Kiadó 1992. 1 341 s.
VARBOT, Žanna Žanovna: Opredelenije značenij i etimologizacija „čomnych“ redkich slov iz pamiatnikov pismennosti. In: VARBOT, Žanna Žanovna: Issledovanija po ruszkoi i slavianskoj etimologii. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija 2012 a, s. 189 – 192.

VARBOT, Žanna Žanovna: I vsio-taki dr.-rus. -*sʹlanuti* realʹno (k probleme gapaxov). In: VARBOT, Žanna Žanovna: Issledovanija po ruszkoi i slavianskoj etimologii. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija 2012 b, s. 192 – 194.